

מפעלו של הרב יוסף קארו על רקע קו פרשת המים שיצר גירוש ספרד

תוצאותיו התרבותיות והחברתיות הכוללות של גירוש ספרד אינן תופעה הומוגנית: בארצות שונות ובקהילות שונות התעצבו חייהם של המגורשים באופנים רבים ומגוונים. בה במידה נכון הדבר גם להשפעת המגורשים שזה מקרוב באו על הקהילות הוותיקות יותר. ההשפעה על אותן קהילות איננה אחידה ואינה מתרחשת באותו עיתוי.¹

אף על פי כן, בהחלט נכון לדבר על השפעה דומיננטית של יוצאי ספרד על היהדות (והיהודים) בכלל.² ההשפעות הללו באו לידי ביטוי קודם כל מבחינה דמוגרפית. באיסטנבול למשל שולשה אוכלוסיית היהודית תוך כארבעה עשורים מן הגירוש (1492) ועמדה על כ-8000 בתי אב, מרביתם של התושבים החדשים מחצי האי האיברי. בשלוניקי הגידול היה בסדר גודל דומה (הקר, יוסף, עמ' 461). סך הכל עזבו את חצי האי האיברי כ-200 אלף מגורשים.

כמו כן ניכרה ההשפעה ה"ספרדית" בתחומים חברתיים, כלכליים, פוליטיים (למשל המאבק על שליטה והנהגה מול אדוני הארץ בכל מקום ומקום).

תחום נוסף שבו באה לידי ביטוי השפעת המהגרים, היה אימוץ "ענייני מנהגי התורה". ר' משה ארוקיס משלוניקי המליץ על כך לוותיקים שכבר חיו בארצות היעד של המגורשים (שם, שם). אף כי קודם לגירוש ספרד, במרבית הערים נוצרו קהילות-קהילות בהתאם לארץ המוצא (יוצאי ספרד, רומאניוטים ומוסטרערים) וכל קהילה נטתה לשמר את מנהגיה ואורח חייה, הרי שההגירה המסיבית בעקבות הגירוש, הביאה לכך שבתוך כמאה שנים הנוהג הספרדי-קשטיליאני החל לחלחל לשאר הקהילות ובמקומות רבים השתלט עליהן. דוגמאות לכך ניתן למצוא בשלוניקי, צפת ומקומות אחרים באימפריה העות'מאנית. לעומת זאת בערים כמו איסטנבול הייתה קהילה רומאניוטית גדולה ומגובשת טרום הגירוש והמעבר של הקהילה הספרדית לעיר לא הצליח לערער אותה.

נראה שהרקע המשותף של יוצאי ספרד, חוויותיהם המטלטלות והתחנות שהיו הם או בני משפחותיהם צריכים לעבור, יצר אצלם זהות מגובשת. הקר מדגיש את האחדות היחסית של יוצאי ספרד בנדודיהם, את חווית השכול והאובדן המשותפת לכולם, אבל גם את תחושת הגאווה העצמית שאפיינה אותם הן כפרטים והן כקהילה. עוד הוא מוסיף שהמכנה המשותף בין יוצאי ספרד האפיל על השוני ברקע ממנו באו ואפילו הקהה את ההבדלים בין יוצאי ספרד ליוצאי פורטוגל. גדולה מזו: לדעתו הם הפגינו במקרים רבים יחס מתנשא כלפי בני הקהילות הוותיקות ש"קלטו" אותם (שם, עמ' 464).

בתחום הדתי-הלכתי אין שני להשפעתו של יוסף קארו ולמפעלו "בית יוסף" ולעריכה המאוחרת והמקוצרת של אותו ספר - ה"שולחן ערוך".

יוסף קארו נולד ב-1488 בספרד וגורש עם משפחתו לליסבון בגירוש ספרד. לאחר מכן נדדה המשפחה לתורכיה (קושטא). לאחר מכן עבר לאדריאנופול. בגיל 34 החל בכתיבת חיבורו ההלכתי המכונן "בית יוסף". רק בגיל 48 עלה לא"י והתיישב בצפת.

השפעתו הגדולה של קארו כרוכה ישירות במורשתו הספרדית (ובכלל זה גם בעובדת הגירוש והמציאות שנוצרה כתוצאה של הגירוש): על פי זוהר³ קארו עמד מול מציאות משברית שנגרמה בגלל הגירוש ועודדה פירוק החברה לריבוי קהילות, כאשר לכל אחת ואחת מהן נוצרו מנהגים

¹. ריי טוען כי אין כלל מושג כולל של "ספרדים" עד המאה ה-16, אלא אוסף מגוון של קהילות בעלות אופי ייחודי. לטענתו המושג "ספרדי" נטבע רק כניגוד למושג "אשכנזי" במפגש שנוצר כתוצאה מההגליה של יהודי ספרד (Ben Naeh, Yaron, p. 64).

². אדרבה, ניתן אף לדבר על מגמות דומיננטיות של "הסתפרדות" במרבית קהילות הוותיקים: במגרב, במצרים, בא"י (בייחוד בצפת) ובבלקן: "בלשון, במנהג, בתפילה ובסדרי החיים" (הקר, יוסף, יוצאי ספרד באימפריה העות'מאנית במאה ה-17 – חברה וקהילה", בתוך: מורשת ספרד בעריכת חיים ביינארט, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 466).

³. זוהר, צבי, דוגמאות ממשיות של פסיקה טלאולוגית, עמ' 388.

חלק ב'.

1. כיצד אתם רואים את ההיסטוריה של יהודי ארצות האסלאם כעת, באיזו מידה תרם לכם הקורס לתובנות חדשות ולעניין בתחום, ומה לדעתכם ניתן לקחת מן ההיסטוריה שהכרנו בקורס לחיינו כאן ועכשיו במדינת ישראל? נמקו והסבירו.

ההיסטוריה של יהודי האסלאם עשירה ומורכבת יותר ממה שנראה לעין במבט ראשון. לאור זאת, במחלוקת בין דר' צבי זוהר לבנימין בראון (העוסקת בשאלת קיומה או אי-קיומה של תגובה הלכתית אחידה למודרנה אצל אשכנזים וספרדים) (זוהר, צבי, האורתודוקסיה אינה התגובה ההלכתית האוטנטית היחידה למודרנה, עמ' 151) אני נוטה לקבל את דברי הראשון: אין דפוס תגובה תרבותית אחיד לכל הקהילות. יהודי ארצות האסלאם לא היו (ואינם) חברה הומוגנית, ממש כשם שיהודי אשכנז אינם כאלה וממילא הניסיון להשוות בין שתי החברות הללו ע"י שימוש ב"סרגלי מדידה" נוקשים עלול לרדד את ההבנה שלנו את ההיסטוריה שלהן. במילים אחרות: חקירת העבר היהודי בארצות האסלאם דורש תשומת לב מעמיקה וזהירה. גם פרנקל (פרנקל, מרים, המזרח כותב את עצמו, עמ' 331) יוצאת נגד רידוד השיח האקדמי (ובמשתמע גם בכל תחומי התרבות), אשר כופה "דיכטומיות" מלאכותיות המנגידות בין יהדות אשכנז ליהדות ארצות האסלאם. לפי דבריה היחס הדיכטומי הזה לא מאפשר לנו לראות המזרח כפי שהוא עומד בפני עצמו. בעיניי ראייה רחבה ופלורליסטית כזו של החברה "הספרדית" משכנעת יותר.

הרלבנטיות של הראייה הפלורליסטית הזו לחיינו כאן ועכשיו מושכת את השטיח תחת רגלי השיח "האשכנזי" המדיר מצד אחד, והשיח "המזרחי" ו"המוחלש" מצד שני. ההתמודדות החברתית עם תופעות כמו "קיפוח" מזרחים (למשל באקדמיה או בשוק), היעדר ייצוג (בבית המשפט, על שטרות הכסף, בשמות הרחובות וכו'), תנועת ש"ס, סדר היום של מערכת החינוך ועוד אולי תוכל לצאת נשכרת מיחס **פרגמטי** יותר לבעיות המסורתיות שישראל מתמודדת איתן שנים. אולי כך ניתן יהיה לשכך את השיח הישראלי הטוען במיתוסים ורגשות בוערים (מכל הכיוונים) לטובת עיסוק בפתרונות יעילים יותר לאותן בעיות.

2. מה הם הגורמים המייחדים את ההיסטוריה של יהודי ארצות האסלאם בהשוואה לזו של היהודים האשכנזים?

ראשית הערה מתודית עקרונית: ההיסטוריוגרפיה של יהדות האסלאם היא בעצמה בעלת משקל היסטורי נכבד ומשקל זה מטה לפעמים את ההבנה שלנו את התופעות הנחקרות.⁴

בנוסף, היבט חשוב לתרבות האסלאם וממילא גם של היהודים בה היה מרכזיותה של **העיר**. בניגוד למצב בצפון אירופה (אך בדומה לערי דרום אירופה), אזרחי העיר המוסלמית היו משולבים במערך החברתי הפוליטי ולא שרר ביניהם מתח בין-מעמדי כפי שנוכל לראות בצפון אירופה (תושבי העיר מול האדונים הפיאודליים). העובדה שהתפרסות המגורים הייתה קהילות-קהילות לא נתפסה כביטוי להפרדה עוינת ונוקשה, שכן ממילא גם היהודים בערי האסלאם חיו בצוותא.⁵

היבט מרכזי אחר הוא זה של **הדת** הדומיננטית ברקע החיים של הקהילה היהודית. בניגוד לנצרות על כל גרסותיה, באסלאם כידוע ההבחנות בין אמונה לאורח חיים הן

⁴ כפי שהראיתי בדבריה של פרנקל שאלה שלעיל.

⁵ כהן, מרק, היהודי כתושב העיר.